

CRISPI

BELLUM CATILINAE

SCHOLARUM IN USUM

RECOGNOVIT

GUSTAVUS LINKERUS

EDITIONEM SECUNDAM

GER. VII

PHILIPPUS KLIMSCHKA.

VINDOBONAE.

SENETIUS ET TYPIS CAROLI GEROLD FILII

MDCCLXXXVIII

C. SALLUSTI CRISPI
BELLUM CATILINAE
BELLUM IUGURTHINUM

EX HISTORIIS

QUAE EXSTANT ORATIONES ET EPISTULAE

SCHOLARUM IN USUM

RECOGNOVIT

GUSTAVUS LINKERUS.

EDITIONEM SECUNDAM

CURAVIT

PHILIPPUS KLIMSCHA.

VINDOBONAE.

SUMPTIBUS ET TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

MDCCLXXXVIII.

C. SALLUSTI CRISPI
BELLUM CATILINAE

SCHOLARUM IN USUM

RECOGNOVIT

GUSTAVUS LINKERUS.

EDITIONEM SECUNDAM

CURAVIT

PHILIPPUS KLIMSCHA.

VINDOBONAE.

SUMPTIBUS ET TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

MDCCLXXXVIII.

PRAEFATIO.

A bibliopola honestissimo invitatus C. Sallustii opera scholarum in usum a G. Linkero recognita iterum edenda suscepi. Quam bene igitur Linkerus de Sallustio meruerit, quamquam non ignoro, tamen facere non potui, quin textum ab illo constitutum saepius immutarem, praesertim cum his annis proximis viri artis criticae Sallustianae peritissimi longe alias atque Linkerus sententias de codicum auctoritate protulissent. Ac primum quidem E. Woelfflinum Sallustii librum de Catilinae coniuratione Bellum Catilinae inscribendum esse docentem secutus sum. Deinde verborum C. 27, 3—28, 4 ordinem, qualis ab omnibus codicibus traditur, retinui itemque verba, quae Linkerus „varia varii argumenti additamenta atque interpretamenta“ esse arbitratus uncis incluserat, magna ex parte servavi integra. In rebus vero orthographicis cum ne optimi quidem codices sibi constent, quae Brambachius (Hilfsbüchlein für lateinische Rechtschreibung) de adsimilandis consonis dedit praecepta usurpavi et ac ante c, ap ante p, at ante t, col ante l, com ante m p, cor ante r, im ante b m p, of ante f, op ante p, suf ante f, sup ante p scripsi.

Quod denique ad interpunctionem attinet, a ratione distinguendi saepe recessi; haud enim crediderim ablativis absolutis seiungendis, ut id exempli causa adferam, vel interpunctione a Linkero ad C. 3, 3 vel 14, 2 commendata facilius perspici posse, quae partes enuntiatorum inter se cohaereant quaeve opponantur.

Ceterum in exsequendo hoc munere H. Jordani editionem tertiam secutus sum ducem, ita tamen, ut quae alii viri docti ad emendandas scripturas aut suspiciosas aut prorsus corruptas excogitaverunt, si probabilia videbantur, in huius editionis usum converterim, aliquot locis remedia ipse invenire studuerim.

Locos, quibus haec editio ab Jordani editione tertia discrepat, perscripsi indicesque nominum singulis libellis adiunxi.

Scrpsi Oppaviae mense Januario 1888.

Ph. Klimscha.

DISCREPANTIA SCRIPTURAE

HUIUS EDITIONIS AB H. JORDANI EDITIONE TERTIA *).

2, 8 *transegere*. Cf. Meusel, Jahresber. des phil. Ver. zu Berlin 1880 p. 19. — 10, 3 *primo imperi, deinde pecuniae*. Cf. C. Nipperdey, Opuscula p. 542. — 13, 1 *constructa*. Cf. quae disputavi, Zeitschr. f. d. ö. G. 1878 p. 166 sq. — 14, 5 *molles etiam et fluxi*. Cf. W. Wagner, Rhein. Mus. XXIII p. 700. — 18, 1 *in quibus*. — 18, 3 *nequiverat*. — 19, 1 *inimicumque*. Cf. E. W. Fabri. — 19, 5 *antea*. — 20, 1 *secedit*. — 20, 10 *nobis*. — 22, 2 *idque eo dictilavere fecisse*. Augustinum Scheindler secutus temptavi. — 23, 1 *copertus*. — 26, 5 et 27, 2 *consuli*. — 27, 3 *convocat ad*. H. Wirz. — 29, 1 *exagitatum*. — 31, 5 *et sui expurgandi simul, si*. Ipse conieci. — 31, 7 *in populum Romanum*. — 33, 1 *patria sede*. Cf. A. Weinhold, Acta soc. phil. Lips. I p. 233 sq. — 35, 3 *et... persolverat*. Ipse scripsi. — 37, 5 *item alii, qui...alebantur*. J. Prammer. — 46, 5 *tenens perducit*. — 50, 2 *orabat, ut*. — 50, 4 *qui...abductis*. H. Wirz. — 51, 4 *quae reges*. — 51, 5 *infida et adversa*. — 51, 9 *colluissent*. — 51, 15 *severior*. — 51, 27 *ex bonis*. Cf. R. Schöll, Hermes XI p. 332 sq. — 51, 27 *ignaros aut*. — 52, 18 *paulum*. Cf. F. Vogel, Ὁμοιότητες Sallustianae p. 2. — 52, 29 *prospere*. — 55, 1 *quae supplicium*. — 56, 5 *cuius generis*. J. Prammer. — 57, 4 *impeditos in fuga*. Cf. C. Meiser, Blätter f. d. bayer. Gymnasialschulwesen XX p. 487. — 58, 9 *sin metu*. — 58, 12 *adgredimini*. — 59, 2 *rupem asperam*. A. S. Wesenberg. — 59, 3 *colonis*. — 60, 2 *maximo clamore infestis signis*.

*) 57, 1 *quod ad bellum*. Erratum in ed. J.

C. SALLUSTI CRISPI

BELLUM CATILINAE.

Omnes homines, qui sese student praestare
ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam
silentio transeant veluti pecora, quae natura prona
atque ventri oboedientia finxit. Sed nostra omnis
vis in animo et corpore sita est: animi imperio,
corporis servitio magis utimur; alterum nobis cum
dis, alterum cum beluis commune est. Quo mihi
rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam
quaerere et, quoniam vita ipsa qua fruimur brevis
est, memoriam nostri quam maxime longam effi-
cere; nam divitiarum et formae gloria fluxa atque
fragilis est, virtus clara aeternaque habetur.

Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit,
vine corporis an virtute animi res militaris magis
procederet. Nam et priusquam incipias consulto
et ubi consulueris mature facto opus est. Ita utrum-
que per se indigens alterum alterius auxilio eget.
Igitur initio reges — nam in terris nomen imperi
id primum fuit — divorsi pars ingenium, alii cor-
pus exercebant: etiam tum vita hominum sine cu-
piditate agitabatur, sua cuique satis placebant.

2 Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere urbis atque nationes subigere, lubricitatem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare, tum demum periculo atque negotiis comperitum est in bello plurimum ingenium posse.
 3 Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita ut in bello valeret, aequabiliter atque constantius sese res humanae haberent, neque aliud alio ferri neque mutari ac misceri omnia cerneret.
 4 Nam imperium facile eis artibus retinetur, quibus initio partum est; verum ubi pro labore desidia, pro continentia et aequitate lubricitas atque superbia invasere, fortuna simul cum moribus immutatur.
 5 Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur.
 7 Quae homines arant navigant aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transegere; quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque iuxta aestimo, quoniam de utraque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere rei publicae, etiam bene dicere haud absurdum est; vel pace vel bello clarum fieri licet; et qui fecere et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur.
 2 Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria

sequitur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum quod facta dictis exaequanda sunt; dehinc quia plerique quae delicta reprehenderis malevolentia et invidia dicta putant, ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat aequo animo accipit, supra ea veluti ficta pro falsis ducit.

Sed ego adolescentulus initio sicuti plerique studio ad rem publicam latus sum, ibique mihi multa adversa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute audacia largitio avaritia vigeabant. Quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur; ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem qua ceteros fama atque invidia vexabat. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit et mihi reliquam aetatem a re publica procul habendam decrevi, non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium conterere, neque vero agrum colundo aut venando, servilibus officiis, intentum aetatem agere, sed a quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscribere, eo magis, quod mihi a spe metu partibus rei publicae animus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione quam verissime poteram paucis absolvam; nam id facinus in primis ego memorabile existimo sceleris atque periculi

novitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina, caedes rapinae, discordia civilis grata fuere, ibique iuventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae alboris vigiliae supra quam cuiquam credibile est. Animus audax subdolos varius, cuius rei lubet simulator ac dissimulator; alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum: vastus animus immoderata incredibilia nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem L. Sullae lubido maxuma invaserat rei publicae capiundae, neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque eis artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.

Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim immutata ex pulcherruma atque optuma pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.

Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce pro-

fugi sedibus incertis vagabantur, cumque eis Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alii alio more viventes, incredibile memoratum est quam facile coaluerint: ita brevi multitudo dispersa atque vaga concordia civitas facta erat. Sed postquam res eorum, civibus moribus agris aneta, satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitimi bello temptare; pauci ex amicis auxilio esse; nam ceteri metu perculsi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare parere, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem patriam parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperi regium habebant; delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, rei publicae consultabant; ei vel aetate vel curae similitudine patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandae libertatis atque augendae rei publicae fuerat, in superbiam dominationemque se convertit, immutato more annua imperia binosque imperatores sibi fecere: eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate coepere se quisque magis extollere magisque ingenium in promptu habere. Nam

regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque eis aliena virtus formidulosa est. Sed civitas incredibile memoratu est adepta libertate quantum brevi creverit: tanta cupido gloriae incesserat. Iam primum iuventus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usum militiae discebat magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conviviiis lubricum habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidulosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat: se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant. Laudes avidi, pecuniae liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit, nisi ea res longius nos ab incepto traheret.

8 Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex lubricum magis quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo, satis amplae magnificaeque fuere, verum aliquanto minores tamen quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum qui fecere virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere praeclara ingenia. At populo Romano

numquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque maxime negotiosus erat; ingenium nemo sine corpore exercebat; optimus quisque facere quam dicere, sua ab aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat.

Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; concordia maxuma, minima avaritia erat; ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat. Iurgia discordias simultates cum hostibus exercebant, cives cum civibus de virtute certabant; in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat aequitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod in bello saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant quique tardius revocati proelio excesserant, quam qui signa relinquere aut pulsati loco cedere ausi erant; in pace vero, quod beneficiis magis quam metu imperium agitabant et accepta iniuria ignoscere quam persequi malebant. Sed ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes vi subacti, Carthago, aemula imperii Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant: saevire fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, eis otium divitiae, optanda alias, oneri miseriaeque fuere. Igitur primo imperi, deinde pecuniae cupido crevit; ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem probitatem

ceterasque artis bonas subvortit, pro his superbiam crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere edocuit; ambitio multos mortalis falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestumare magisque voltum quam ingenium bonum habere. Haec primo paulatim crescere, interdum vindicari; post, ubi contagio quasi pestilentia invasit, civitas immutata, imperium ex instissimo atque optumo crudele intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam honorem imperium bonus et ignavus aequae sibi exoptant — sed ille vera via nititur, huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit —; avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit; ea quasi venenis malis imbuta corpus animumque virilem effeminat, semper infinita insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, foeda crudelique in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat. Loca amoena voluptaria facile in otio ferocis militum animos moliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare potare, signa, tabulas pictas, vasa

caelata mirari, ea privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur ei milites postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere; quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus victoriae temperarent. Postquam divitiae honoris esse coepere et eas gloria imperium potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci coepit. Igitur ex divitiis inventum luxuria atque avaritia: cum superbia invasere: rapere consumere, sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Opera pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exaeditas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quicquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. At hi contra ignavissimi homines per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae fortissimi viri victores reliquerant: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quae nisi eis qui videre nemini credibilia sunt, a privatis compluribus subvorsis montis, maria constructa esse? Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiae; quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed libido stupri ganeae ceterique cultus non minor incesserat: viri muliebria pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causa terra marique

omnia exquirere; dormire, priusquam somni cupido esset, non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Haec iuventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus imbutus malis artibus haud facile lubricinibus carebat; eo profusius omnibus modis quaestui atque sumptui deditus erat.

14 In tanta tamque corrupta civitate Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum catervas habebat. Nam quicumque impudicus adulter ganeo manu ventre pene bona patria laceraverat, quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret, praeterea omnes undique parricidae sacrilegi convicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad hoc quos manus atque lingua perinurio aut sanguine civili alebat, postremo omnes, quos flagitium egestas conscius animus exagitabat, ei Catilinae proximi familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat, cotidiano usu atque inlecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat: eorum animi molles etiam et fluxi dolis haud difficulter capiebantur. Nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere, aliis canes atque equos mercari: postremo neque sumptui neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, iuventutem, quae domum Catilinae

frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, haec fama valebat. Iam primum 15 adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestae, alia huiusce modi contra ius fasque. Postremo captus amore Aureliae Orestillae, cuius praeter formam nihil unquam bonus laudavit, quod ea nubere illi dubitabat timens privignum adulta aetate, pro certo creditur necato filio vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Quae quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinus maturandi. Namque animus impurus, dis hominibusque infestus neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos ei exsanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie voltuque vecordia inerat. Sed iuventutem, quam, ut supra diximus, inlexerat, 16 multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testis signatoresque falsos commodare; fidem fortunas pericula vilia habere, post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, maiora alia imperabat; si causa peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus insontis sicuti sontis circumvenire iugulare: scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat.

Eis amicis sociisque confisus Catilina, simul quod aes alienum per omnis terras ingens erat et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriae veteris memores civile bellum

exoptabant, opprimundae rei publicae consilium cepit. In Italia nullus exercitus, Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat; ipsi consulatum petenti magna spes, senatus nihil sane intentus: tuta⁴ tranquillaeque res omnes, sed ea prorsus ¹⁷opportuna Catilinae. Igitur circiter Kalendas Iunias L. Caesare et C. Figulo consulibus primo singulos appellare; hortari alios, alios temptare; opes suas, imparatam rem publicam, magna praemia coniurationis docere. Ubi satis explorata sunt quae voluit, in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo et plurimum audaciae inerat. Eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Ser. Sullae Ser. filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius ⁴Laeca, L. Bestia, Q. Curius; praeterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc multi ex coloniis ⁵et municipiis, domi nobiles. Erant praeterea complures paulo occultius consili huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur ⁶quam inopia aut alia necessitudo. Ceterum inventus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinae inceptis favebat: quibus in otio vel magnifice vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem malebant. Fuere item ea tempestate qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consili fuisse: quia Cn. Pompeius ⁷invisus ipsi magnum exercitum ductabat, cuiusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere, simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item coniuravere pauci contra rem ¹⁸publicam, in quibus Catilina fuit; de qua quam ²verissime potero dicam. L. Tullo et M. Lepido consulibus P. Autronius et P. Sulla designati consules legibus ambitus interrogati poenas dederant. Post paulo Catilina pecuniarum repetundarum reus ³prohibitus erat consulatum petere, quod intra legitimos dies profiteri nequiverat. Erat eodem tempore Cn. Piso, adulescens nobilis, summae audaciae, egens factiosus, quem ad perturbandam rem publicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum ⁵hoc Catilina et Autronius circiter Nonas Decembris consilio communicato parabant in Capitolio Kalendis Ianuariis L. Cottam et L. Torquatam consules interficere, ipsi fascibus correptis Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarias ⁶consilium caedis transtulerant. Iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare, eo die post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret: quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem ¹⁹Hispaniam quaestor pro praetore missus est adnidente Crasso, quod eum infestum inimicumque Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat; quippe foedum hominem a re publica procul esse volebat, simul quia boni complures praesidium in eo putabant et iam tum potentia Pompei formidulosa erat. Sed is Piso in ³

provincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia eius iniusta superba crudelia barbaros nequivisse pati; alii autem, equites illos, Cn. Pompei veteres fidosque clientis, voluntate eius Pisonem adgressos; numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore coniuratione satis dictum.

20 Catilina ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt, tametsi cum singulis multa saepe egerat, tamen in rem fore credens univorsos appellare et cohortari, in abditam partem aedium secedit atque ibi omnibus arbitris procul amotis orationem huiusce modi habuit:

2 Ni virtus fidesque vostra spectata mihi forent, nequiquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent; neque ego per ignaviam aut vana ingenia incerta pro certis captarem. Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortis fidosque mihi, eo animus ausus est maximum atque pulcherrimum facinus incipere, simul quia vobis eadem quae mihi bona malaque esse intellexi: nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est.

5 Sed ego quae mente agitavi, omnes iam antea divorsi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quae condicio vitae futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam res publica in paucorum potentium ius atque dicionem concessit, semper illis

reges tetrarchiae vectigales esse, populi nationes stipendia pendere: ceteri omnes, strenui boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus sine gratia, sine auctoritate, eis obnoxii, quibus, si res publica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia potentia, honos divitiae apud illos sunt aut ubi illi volunt: nobis reliquere pericula repulsas, iudicia egestatem. Quae quousque tandem patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero, pro deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis est: viget aetas, animus valet; contra illis annis atque divitiis omnia consenuerunt. Tantummodo incepto opus est, cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari et montibus coacquantis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Cum tabulas signa toreumata emunt, nova diruunt, alia aedificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt vexant, tamen summa lubidine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior: denique quid reliqui habemus praeter miseram animam?

Quin igitur expergiscimini? En illa, illa quam saepe optastis libertas, praeterea divitiae decus gloria in oculis sita sunt: fortuna omnia ea victo-

15ribus praemia posuit. Res tempus, pericula egestas,
belli spolia magna magis quam oratio mea vos
16hortantur. Vel imperatore vel milite me utimini:
17neque animus neque corpus a vobis aberit. Haec
ipsa, ut spero, vobiscum una consul agam, nisi
forte me animus fallit et vos servire magis quam
imperare parati estis.

21 Postquam acceperere ea homines, quibus mala
abunde omnia erant, sed neque res neque spes
bona ulla, tametsi illis quietam movere magna merces
videbatur, tamen postulavere plerique, ut propo-
neret, quae condicio belli foret, quae praemia armis
2 peterent, quid ubique opis aut spei haberent. Tum
Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem
locupletium, magistratus sacerdotia, rapinas alia
omnia, quae bellum atque libido victorum fert:
3 praeterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in
Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum,
consili sui participes; petere consulatum C. Anto-
nium, quem sibi collegam fore speraret, hominem
et familiarem et omnibus necessitudinibus circum-
ventum; cum eo se consulem initium agendi fac-
4 turum. Ad hoc maledictis increpabat omnes bonos,
suorum unumquemque nominans laudare: admone-
bat alium egestatis, alium cupiditatis suae, com-
pluris periculi aut ignominiae, multos victoriae
5 Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam
omnium animos alacris videt, cohortatus, ut peti-
tionem suam curae haberent, conventum dimisit.
22 Fuere ea tempestate qui dicerent Catilinam ora-
tione habita, cum ad ius iurandum popularis sce-

leris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino
permixtum in pateris circumtulisse; inde cum post
exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in sol-
lemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium
suum; idque eo dictitavere fecisse, quo inter se
fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii.
Nonnulli ficta et haec et multa praeterea existu-
3 mabant ab eis, qui Ciceronis invidiam, quae postea
orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum,
qui poenas dederant. Nobis ea res pro magnitu-
dine parum comperta est.

Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus 23
haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus copertus,
quem censores senatu probri gratia moverant. Huic homini non minor vanitas inerat quam au-
dacia: neque reticere quae audierat, neque suamet
ipse scelera occultare: prorsus neque dicere neque
facere quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia,
3 muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum
minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat,
repente glorians maria montisque polliceri
coepit et minari interdum ferro, ni sibi obnoxia
foret, postremo ferocius agitare quam solitus erat.
At Fulvia insolentiae Curi causa cognita tale
4 periculum rei publicae haud occultum habuit, sed
sublato auctore de Catilinae coniuratione quae
quoque modo audierat compluribus narravit.

Ea res in primis studia hominum accendit ad
5 consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Nam-
que antea pleraque nobilitas invidia aestuabat et
quasi pollui consulatum credebant, si eum quamvis

egregius homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere.

24 Igitur comitiis habitis consules declarantur M.

2 Tullius et C. Antonius. Quod factum primo popularis coniurationis concusserat. Neque tamen Catilinae furor minuebatur, sed in dies plura agitare: arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Faesulas ad Manlium quendam portare, qui postea princeps 3 fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines adscivisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumptus stupro corporis toleraverant, post, ubi aetas tantummodo quaestui neque luxuriae modum fecerat, aes alienum 4 grande conflaverant. Per eas se Catilina credebatur posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adiungere sibi vel interficere.

25 Sed in eis erat Sempronia, quae multa saepe 2 virilis audaciae facinora commiserat. Haec mulier genere atque forma, praeterea viro liberis satis fortunata fuit; litteris Graecis et Latinis docta, psallere saltare elegantius quam necesse est probae, 3 multa alia, quae instrumenta luxuriae sunt. Sed ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus parceret, haud facile discerneres; libido sic accensa, ut saepius 4 peteret viros quam peteretur. Sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiuraverat, caedis conscia fuerat: luxuria atque inopia praeceps abierat. Verum ingenium eius haud absurdum: posse 5 versus facere, iocum movere, sermone uti vel mo-

desto vel molli vel procaci: prorsus multae facetiae multosque lepos inerat.

His rebus comparatis Catilina nihilo minus 26 in proximum annum consulatum petebat sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutiae deerant; namque a principio consulatus sui multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, consilia Catilinae sibi proderet; ad hoc 4 collegam suum Antonium pactione provinciae perpulserat, ne contra rem publicam sentiret; circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit et Catilinae neque petitio neque insidiae, quas consuli in campo fecerat, prospere cessere, constituit bellum 5 facere et extrema omnia experiri, quoniam quae occulte temptaverat aspera foedaque evenerant. Igitur C. Manlium Faesulas atque in eam partem 27 Etruriae, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, praeterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebatur. Interea Romae multa simul moliri: consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios iubere, hortari, uti semper intenti paratique essent; dies noctisque festinare vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Postremo, 3 ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes convocat ad

4 M. Porcium Laecam, ibique multa de ignavia eorum questus docet se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat, item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum
28 officere. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris C. Cornelius eques Romanus operam suam pollicitus et cum eo L. Vargunteius senator constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus sicuti salutatum introire ad Ciceronem ac de improvviso domi suae imparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculum consuli impendeat, prope per Fulviam Ciceroni dolum qui parabatur enuntiat. Ita illi ianua prohibiti tantum facinus frustra susceperant.

4 Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore iniuriae novarum rerum cupidam, quod Sullae dominatione agros bonaque omnia amiserat; praeterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis coloniis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerat.

29 Ea cum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat neque exercitus Manli quantus aut quo consilio foret satis compertum habebat, rem ad senatum refert iam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid res publica detrimenti caperet.

Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque civis, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere: aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Sae-30 nius senator in senatu litteras recitavit, quas Faesulis adlatas sibi dicebat, in quibus scriptum erat C. Manlium arma cepisse cum magna multitudine ante diem VI. Kalendas Novembris. Simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant, alii conventus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque ea loca missi — ei utrique ad urbem imperatores erant, impe-4 diti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat —, sed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Me-5 tellus Celer in agrum Picenum, eisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicavisset de coniura-6 tione, quae contra rem publicam facta erat, praemium servo libertatem et sestertia centum, libero impunitatem eius rei et sestertia ducenta, itemque7 decrevere, uti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus, Romae per totam urbem vigiliae haberentur, eisque minores magistratus praecessent.

Quibus rebus permota civitas atque immutata 31 urbis facies erat. Ex summa laetitia atque lascivia,

quae diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit: festinare trepidare, neque loco neque homini cuiquam satis credere, neque bellum gerere neque pacem habere, suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus rei publicae magnitudine belli timor insolitus inceserat, afflictae sese, manus supplices ad caelum tendere, miserari parvos liberos, rogitare, omnia pavere, superbia atque deliciis omissis sibi patriaeque diffidere.

4 /At Catilinae crudelis animus eadem illa movebat, tametsi praesidia parabantur et ipse lege
5 Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo dissimulandi causa et sui expurgandi simul, si
6 iurgio lacessitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive praesentiam eius timens sive ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem rei publicae, quam postea scriptam edidit.
7 Sed ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso voltu voce supplicii postulare a patribus coepit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne existumarent sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in populum Romanum essent, perdita re publica opus esse, cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis
8 Romae. Ad hoc maledicta alia cum adderet, obstréperé omnes, hostem atque parricidam vocare.
9 Tum ille furibundus 'quoniam quidem circumventus' inquit 'ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina restinguam'

/Deinde se ex curia domum proripuit. Ibi
32 multa ipse secum volvens, quod neque insidiae consuli procedebant et ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere ac, priusquam legiones scriberentur, multa antecapere, quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirmant, insidias consuli maturent, caedem incendia aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum.

Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Marcium Regem mittit cum mandatis huiusce modi:

'Deos hominesque testamur, imperator, nos
33 arma neque contra patriam cepisse neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent, qui, miseri egentes, violentia atque crudelitate faeneratorum plerique patria sede, omnes fama atque fortunis expertes sumus; neque cuiquam nostrum licuit more maiorum lege uti neque amisso patrimonio liberum corpus habere: tanta saevitia faeneratorum atque praetoris fuit. Saepe maiores vestrum miseriti plebis Romanae decretis suis inopiae eius opitulati sunt, ac novissime memoria nostra propter magnitudinem aeris alieni volentibus omnibus bonis argentum aere solutum est; saepe ipsa plebes, aut dominandi studio permota aut superbia magistratum, armata

4a patribus secessit. At nos non imperium neque divitias petimus, quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt, sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit. Te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus, legis praesidium, quod iniquitas praetoris eripuit, restituatis neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quaeramus, quonam modo maxime ulți sanguinem nostrum pereamus.

34 Ad haec Q. Marcius respondit: si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia senatum populi Romani semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit.

2 At Catilina ex itinere plerisque consularibus, praeterea optumo cuique litteras mittit: se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci, non quo sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti res publica quieta foret neve ex sua contentione seditio oreretur.

3 Ab his longe divorsas litteras Q. Catulus in senatu recitavit, quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat; earum exemplum infra scriptum est.

35 L. Catilina Q. Catulo. Egregia tua fides recognita, grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit. Quam ob rem defensionem in novo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi, quam mediusfidius veram licet cognoscas. Iniuriis contumeliisque concitatus, quod

fructu laboris industriaeque meae privatus statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi, non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem — et alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis persolverat —, sed quod non dignos homines honore honestatos videbam meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conservandae sum secutus. Plura cum scribere vellem, nuntiatum est vim mihi parari. Nunc Orestillam commendo tuaeque fidei trado; eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto?

Sed ipse paucos dies commoratus apud C. 36 Flaminium in agro Arretino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus atque aliis imperi insignibus in castra ad Manlium contendit. Haec ubi Romae comperta sunt, senatus Catilinam et Manlium hostis iudicat, ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere praeter rerum capitalium condemnatis; praeterea decernit, uti consules dilectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi praesidio sit. /

Ea tempestate mihi imperium populi Romani, multo maxime miserabile visum est. Cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parent, domi otium atque divitiae, quae prima mortales putant, adfluerent, fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum

5 ierent. Namque duobus senati decretis ex tanta
 multitudine neque praemio inductus coniurationem
 patefecerat neque ex castris Catilinae quisquam
 omnium discesserat: tanta vis morbi ac veluti tabes
 37 plerosque civium animos invaserat. / Neque solum
 illis aliena mens erat, qui consilii coniurationis
 fuerant, sed omnino cuncta plebes novarum rerum
 2 studio Catilinae incepta probabat. Id adeo more
 3 suo videbatur facere. Nam semper in civitate qui-
 bus opes nullae sunt bonis invident, malos ex-
 tollunt, vetera odere, nova exoptant, odio suarum
 rerum mutari omnia student: turba atque seditio-
 nibus sine cura aluntur, quoniam egestas facile
 4 habetur sine damno. / Sed urbana plebes, ea vero
 5 praeceps erat de multis causis. Primum omnium,
 qui ubique probro atque petulantia maxime prae-
 stabant, item alii, qui per dedecora patrimoniis
 amissis alebantur, postremo omnes, quos flagitium
 aut facinus domo expulerat, ei Romam sicut in
 6 sentinam confluxerant. Deinde multi memores Sul-
 lanæ victoriae, quod ex gregariis militibus alios
 senatores videbant, alios ita divites, ut regio victu
 atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in
 7 armis foret, ex victoria talia sperabat. Praeterea
 iuventus, quae in agris manuum mercede inopiam
 toleraverat, privatis atque publicis largitionibus
 excita urbanum otium ingrato labori praetulerat.
 8 Eos atque alios omnis malum publicum alebat; quo
 minus mirandum est homines egentis, malis moribus,
 maxuma spe rei publicae iuxta ac sibi consuluisse.
 9 Praeterea quorum victoria Sullae parentes pro-

scripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat,
 haud sane alio animo belli eventum exspectabant.
 Ad hoc quicumque aliarum atque senatus partium 10
 erant, conturbari rem publicam quam minus valere
 ipsi malebant. Id adeo malum multos post annos 11
 in civitatem revertentur. Nam postquam Cn. Pom- 38
 peio et M. Crasso consulibus tribunicia potestas
 restituta est, homines adulescentes summam pote-
 statem nacti, quibus aetas animusque ferox erat,
 coepere senatum criminando plebem exagitare, dein
 largiundo atque pollicitando magis incendere: ita
 ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope 2
 nitebatur pleraque nobilitas senatus specie pro
 sua magnitudine. Namque, uti paucis verum ab- 3
 solvam, post illa tempora quicumque rem publicam
 agitavere honestis nominibus, alii sicuti populi iura
 defenderent, pars quo senatus auctoritas maxuma
 foret, bonum publicum simulantes pro sua quisque
 potentia certabant. Neque illis modestia neque 4
 modus contentionis erat: utrique victoriam crude-
 liter exercebant. Sed postquam Cn. Pompeius ad 39
 bellum maritimum atque Mithridaticum missus est,
 plebis opes imminutae, paucorum potentia crevit.
 Ei magistratus provincias aliaque omnia tenere; 2
 ipsi, innoxii florentes, sine metu aetatem agere,
 ceteros, qui plebem in magistratu placidius tracta-
 rent, iudiciis terrere. Sed ubi primum dubiis rebus 3
 novandi spes oblata est, vetus certamen animos
 eorum adrexit. Quod si primo proelio Catilina 4
 superior aut aequa manu discessisset, profecto
 magna clades atque calamitas rem publicam oppres-

sisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exsanguibus qui plus posset imperium atque libertatem extorqueret.

5 Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt; in eis erat Fulvius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari iussit.

6 Isdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat aut per se aut per alios sollicitabat, neque solum civis, sed cuiusque modi genus hominum, quod modo bello usui foret,
40 Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat eosque, si possit, impellat ad societatem belli, existumans publice privatimque aere alieno oppressos, praeterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium
2 adduci posse. Umbrenus quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat atque eos noverat; itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu civitatis et quasi dolens eius casum requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent.
3 Postquam illos videt queri de avaritia magistratum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset, miseris suis remedium mortem exspectare, 'at ego' inquit 'vobis, si modo viri esse vultis, rationem
4 ostendam, qua tanta ista mala effugiatis'. Haec ubi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti Umbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam

asperum neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti per-
5 ducit, quod foro propinqua erat neque aliena consili propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Praeterea Gabinium arcessit, quo maior
6 auctoritas sermoni inesset. Eo praesente coniurationem aperit, nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset; deinde eos pollicitos operam suam do-
mum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto ha-
41 buere, quidnam consili caperent: in altera parte
2 erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae; at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. Haec illis
3 volventibus tandem vicit fortuna rei publicae. Itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrociniis civitas plurimum utebatur, rem omnem uti cognoverant ape-
riunt. Cicero per Sangam consilio cognito legatis
5 praecipit, ut studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur dent-
que operam, uti eos quam maxime manifestos habeant.

Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque
42 ulteriore, item in agro Piceno Bruttio Apulia motus erat. Namque illi, quos ante Catilina dimiserat,
2 inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agebant; nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando agitando omnia plus
timoris quam periculi effecerant. Ex eo numero
3 compluris Q. Metellus Celer praetor ex senatus

consulto causa cognita in vincula coniecerat; item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciae legatus praecerat.

43 At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis ut videbantur magnis copiis constituerant, uti, cum Catilina in agrum Faesulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus plebis contione habita quereretur de actionibus Ciceronis bellique gravissimi invidiam optumo consuli imponeret: eo signo proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur, Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis ianuam obsideret eumque vi adgrederetur, alius autem alium, sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul caede et incendio percussis omnibus ad Catilinam erumperent. Inter haec parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto in tali periculo opus esse, seque, si pauci adiuvent, languentibus aliis impetum in curiam facturum.

4 Natura ferox vehemens manu promptus erat, maximum bonum in celeritate putabat.

44 Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo Cethego Statilio, item Cassio postulant ius iurandum, quod

signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant, Cassius semet eo brevi venturum pollicetur ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum eis T. Volturcium quendam Crotoniensem mittit, ut Allobroges, priusquam domum pergerent, cum Catilina data atque accepta fide societatem confirmarent. Ipse Volturcio literas ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est:

Quis sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, et memineris te virum esse; consideres, quid tuae rationes postulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc mandata verbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe parata esse quae iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere.

His rebus ita actis, constituta nocte qua proficiscerentur, Cicero per legatos cuncta edoctus L. Valerio Flacco et C. Pomptino praetoribus imperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant; rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur; cetera, uti facto opus sit, ita agant permittit. Illi, homines militares, sine tumultu praesidiis collocatis, sicuti praeceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt et simul utrimque clamor exortus est, Galli cito cognito consilio sine mora praetoribus se tradunt; Volturcius primo cohortatus

ceteros gladio se a multitudine defendit, deinde, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus ac vitae diffidens velut hostibus sese praetoribus dedit.

46 Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios consuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia simul occupavere; nam laetabatur intellegens coniuratione patefacta civitatem periculis ereptam esse; porro autem anxius erat dubitans, in maximo scelere tantis civibus deprehensis quid facto opus esset: poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae rei publicae fore credebat. Igitur confirmato animo vocari ad sese iubet Lentulum Cethegum Statilium Gabinium, itemque Caeparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt, Caeparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens perducit, reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire iubet. Eo senatum advocat magnaue frequentia eius ordinis Voltureium cum legatis introducit; Flaccum praetorem serinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet.

47 Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid aut qua de causa consili habuisset, primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post, ubi fide publica dicere iussus est, omnia uti gesta erant aperit docetque se paucis ante diebus a Gabinio et Caepario socium adscitum nihil am-

plius scire quam legatos, tantummodo audire solitum ex Gabinio P. Autronium Ser. Sullam L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem² coarguunt praeter litteras sermonibus, quos ille habere solitus erat; ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Cornelii portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri; praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur perlectis litteris, cum prius omnes signa³ sua cognovissent, senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo¹ Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinus M. Crasso, Caeparius — nam is paulo ante ex fuga retractus erat — Cn. Terentio senatori traduntur.

Interea plebs coniuratione patefacta, quae⁴ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad caelum tollere: veluti ex servitute erepta gaudium atque laetitiam agitabat. Namque alia² belli facinora praedae magis quam detrimento fore, incendium vero crudele immoderatum ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu cotidiano et cultu corporis erant.

Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum⁴

se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset, iussus a consule quae sciret edicere, eadem fere quae Volturcius de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hostium senatum docet; praeterea se missum a M. Crasso, qui Catilinae nuntiaret, ne cum Lentulus et Cethegus aliique ex coniuratione deprehensi terrent, eoque magis properaret ad urbem accedere, quo et ceterorum animos reficeret et illi facilius e periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summa potentia, alii rem incredibilem rati, pars, tametsi verum existimabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda quam exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii conclamant indicem falsum esse et deque ea re postulant uti referatur. Itaque consulente Cicerone frequens senatus decernit: Tarquini indicium falsum videri eumque in vinculis retinendum neque amplius potestatem faciendam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem resset mentitus. Erant eo tempore qui existimarent indicium illud a P. Antronio machinatum, quo facilius appellato Crasso per societatem periculi reliquos illius potentia tegetet; alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio rem publicam consturbaret. Ipsum Crassum ego postea praedicantem audivi tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

Sed isdem temporibus Q. Catulus et C. Piso⁴⁹ neque pretio neque gratia Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges aut alium indicem C. Caesar falso nominaretur. Nam uterque cum illo² gravis inimicitias exercebant: Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum, Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema aetate, maxumis honoribus usus, ab adulescentulo Caesare victus discesserat. Res autem opportuna³ videbatur, quod is privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus⁴ impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo atque ementiundo quae se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent magnam illi invidiam conflaverant usque eo, ut nonnulli equites Romani, qui praesidi causa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine seu animi mobilitate impulsus, quo studium suum in rem publicam clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur.

Dum haec in senatu aguntur et dum legatis⁵⁰ Allobrogum et T. Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur, liberti et pauci ex clientibus Lentuli divorsis itineribus opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant, partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rem publicam vexare soliti erant. Cethegus autem² per nuntios familiam atque liberos suos, lectos et

exercitatos, orabat, ut grege facto cum telis ad sese inrumperent.

3 Consul ubi ea parari cognovit, dispositis praesidiis ut res atque tempus monebat, convocato senatu—refert, quid de eis fieri placeat, qui in custodiam traditi erant — sed eos paulo ante frequens senatus iudicaverat contra rem publicam fecisse —. Tum D. Iunius Silanus primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de eis, qui in custodiis tenebantur, et praeterea de L. Cassio P. Furio P. Umbreno Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat; isque postea permotus oratione C. Caesaris pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat, qui de ea re praesidiis abductis referendum censuerat. Sed Caesar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a consule huiusce modi verba locutus est:

51 'Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiant, neque quisquam omnium lubrici simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si lubrico possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi ira aut misericordia impulsu male consuluerint; sed ea malo dicere, quae maiores nostri contra lubricum animi sui recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Persegessimus, Rhodiorum civitas magna atque magni-

fica, quae populi Romani opibus creverat, infida et adversa nobis fuit; sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis divitiarum magis quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum saepe Carthaginienses et in pace et per indutias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illos iure fieri posset, quaerebant. Hoc item vobis providendum est, patres conscripti, ne plus apud vos valeat P. Lentuli et ceterorum scelus quam vostra dignitas, ne magis irae vestrae quam famae consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo; sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, eis utendum censeo, quae legibus comparata sunt.

Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum rei publicae miserati sunt; quae belli saevitia esset, quae victis acciderent, enumeravere: rapi virgines pueros, divelli liberos a parentum complexu, matres familiarum pati quae victoribus collubuissent; fana atque domos spoliari, caedem incendia fieri, postremo armis cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? An uti vos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta et tam atrox non permovit, eum oratio accendet. Non ita est, neque cuiquam mortalium iniuriae suae parvae videntur: multi eas gravius aequo habuere. Sed alia aliis licentia est, 12

patres conscripti. Qui demissi in obscuro vitam habent si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum
 13 facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna minuma licentia est; neque studere neque
 14 odisse, sed minime irasci decet; quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque
 15 crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, patres conscripti, omnis cruciatus minores quam facinora illorum esse; sed plerique mortales postrema meminere et in hominibus impiis sceleris eorum obliti de poena disserunt, si ea paulo severior fuit.

16 D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certo scio quae dixerit studio rei publicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores eamque modestiam viri cog-
 17 novi; verum sententia eius mihi non crudelis — quid enim in talis homines crudele fieri potest? —
 18 sed aliena a re publica nostra videtur. Nam profecto aut metus aut iniuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus poenae novum decernere.
 19 De timore supervacaneum est disserere, cum praesertim diligentia clarissimi viri consulis tanta
 20 praesidia sint in armis. De poena possum equidem dicere, id quod res habet, in luctu atque miseris mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse, eam cuncta mortalium mala dissolvere,
 21 ultra neque curae neque gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis, quam ob rem in sententiam

non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? An quia lex Porcia vetat? At aliae
 22 leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. An quia gravius est
 23 verberari quam necari? Quid autem acerbum aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin quia levius est, qui convenit in minore
 24 negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris?

At enim quis reprehendet quod in parricidas
 25 rei publicae decretum erit? Tempus dies fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid evenerit; ceterum vos, patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia
 27 mala exempla ex bonis orta sunt; sed ubi imperium ad ignaros aut minus bonos pervenit, novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii devictis
 28 Atheniensibus triginta viros imposuere, qui rem publicam eorum tractarent. Ei primo coepere pes-
 29 sumum quemque et omnibus invisum indemnatum necare: ea populus laetari et merito dicere fieri. Post, ubi paulatim licentia crevit, iuxta bonos et
 30 malos lubricose interficere, ceteros metu terrere: ita civitas servitute oppressa stultae laetitiae gravis
 31 poenas dedit. Nostra memoria victor Sulla cum
 32 Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis

33 fuit. Nam uti quisque domum aut villam, postremo
 vas aut vestimentum alicuius concupiverat, dabat
 34 operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita
 illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paulo
 post ipsi trahebantur, neque prius finis ingulandi
 35 fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque
 ego haec non in M. Tullio neque his temporibus
 vereor; sed in magna civitate multa et varia in-
 36 genia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui
 item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero
 credi: ubi hoc exemplo per senatus decretum con-
 sul gladium eduxerit, quis illi finem statuet aut
 quis moderabitur?

37 Maiores nostri, patres conscripti, neque con-
 sili neque audaciae umquam eguere, neque illis
 superbia obstabat, quominus aliena instituta, si
 38 modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela
 militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab
 Tuscis pleraque sumpserunt: postremo quod ubique
 apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum
 summo studio domi exsequebantur, imitari quam
 39 invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore
 Graeciae morem imitati verberibus animadvorte-
 bant in civis, de condemnatis summum supplicium
 40 sumebant. Postquam res publica adolevit et mul-
 titudine civium factiones valere, circumveniri in-
 nocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum lex
 Porcia aliaeque leges paratae sunt, quibus legibus
 41 exilium damnatis permissum est. Hanc ego cau-
 sam, patres conscripti, quominus novum consilium
 42 capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus

atque sapientia maior illis fuit, qui ex parvis opi-
 bus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui
 ea bene parta vix retinemus.

Placet igitur eos dimitti et augeri exercitum 43
 Catilinae? Minime; sed ita censeo, publicandas
 eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per
 municipia, quae maxime opibus valent: neu quis
 de eis postea ad senatum referat neve cum populo
 agat; qui aliter fecerit, senatum existumare eum
 contra rem publicam et salutem omnium facturum.

Postquam Caesar dicundi finem fecit, ceteri 52
 verbo alius alii varie adsentiebantur; at M. Por-
 cius Cato rogatus sententiam huiusce modi ora-
 tionem habuit:

Longe mihi alia mens est, patres conscripti, 2
 cum res atque pericula nostra considero et cum
 sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi 3
 mihi disseruisse videntur de poena eorum, qui
 patriae parentibus, aris atque focis suis bellum
 paravere; res autem monet cavere ab illis magis
 quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam 4
 cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt;
 hoc nisi provideris ne accidat, ubi evenit, frustra
 iudicia implores: capta urbe nihil fit reliqui victis.
 Sed, per deos immortalis, vos ego appello, qui 5
 semper domos villas, signa tabulas vostras pluris
 quam rem publicam fecistis: si ista, cuiuscumque
 modi sunt quae amplexamini, retinere, si volupta-
 tibus vestris otium praebere voltis, expergiscimini
 aliquando et capessite rem publicam. Non agitur 6
 de vectigalibus neque de sociorum iniuriis: libertas

7 et anima nostra in dubio est. Saepenumero, patres
 conscripti, multa verba in hoc ordine feci, saepe
 de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus
 sum, multosque mortalis ea causa advorsos habeo:
 8 qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti
 gratiam fecissem, haud facile alterius lubrici male
 9 facta condonabam. Sed ea tametsi vos parvi pen-
 debatis, tamen res publica firma erat: opulencia
 10 neglegentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur,
 bonisne an malis moribus vivamus, neque quantum
 aut quam magnificum imperium populi Romani sit,
 sed haec, cuiuscumque modi videntur, nostra an
 nobiscum una hostium futura sint.

11 Hic mihi quisquam mansuetudinem et miseri-
 cordiam nominat. Iam pridem equidem nos vera
 vocabula rerum amisimus: quia bona aliena largiri
 liberalitas, malarum rerum audacia fortitudo vo-
 12 catur, eo res publica in extremo sita est. Sint
 sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex
 sociorum fortunis, sint misericordes in furibus
 aerari: ne illi sanguinem nostrum largiantur et,
 dum paucis sceleratis pareunt, bonos omnis per-
 13 ditum eant. Bene et composite C. Caesar paulo
 ante in hoc ordine de vita et morte disseruit,
 credo falsa existumans ea, quae de inferis memo-
 rantur, divorso itinere malos a bonis loca taetra
 14 inculta, foeda atque formidulosa habere. Itaque
 censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per
 municipia in eustodiis habendos, videlicet timens,
 ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis
 aut a multitudine conducta per vim eripiantur:

quasi vero mali atque scelesti tantummodo in urbe
 et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus
 possit audacia, ubi ad defendendum opes minores
 sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est,
 si periculum ex illis metuit; sin in tanto omnium
 metu solus non timet, eo magis refert me mihi
 atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo
 ceterisque statuetis, pro certo habetote vos simul
 de exercitu Cathilinae et de omnibus coniuratis
 decernere. Quanto vos attentius ea ageris, tanto
 illis animus infirmior erit: si paulum modo vos
 languere viderint, iam omnes feroces aderunt.

Nolite existumare maiores nostros armis rem
 publicam ex parva magnam fecisse. Si ita res
 esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus;
 quippe sociorum atque civium, praeterea armorum
 atque equorum maior copia nobis quam illis est. Sed
 alia fuere, quae illos magnos fecere, quae nobis
 nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium,
 animus in consulendo liber, neque delicto neque
 lubrici obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam
 atque avaritiam, publice egestatem, privatim opu-
 lentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam;
 inter bonos et malos discrimen nullum, omnia vir-
 tutis praemia ambitio possidet. Neque mirum: ubi
 vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi
 domi voluptatibus, hic pecuniae aut gratiae ser-
 vitis, eo fit, ut impetus fiat in vacuam rem pu-
 blicam.

Sed ego haec omitto. Coniuraverit nobilis-
 sumi cives patriam incendere, Gallorum gentem

infestissimam nomini Romano ad bellum arcessunt,
 23 dux hostium cum exercitu supra caput est: vos
 cunctamini etiam nunc et dubitatis, quid intra
 26 moenia deprentis hostibus faciatis? Misereamini
 censeo — deliquere homines adolescentuli per am-
 27 bitionem — atque etiam armatos dimittatis: ne
 ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma
 28 ceperint, in miseriam convertat. Scilicet res ipsa
 aspera est, sed vos non timetis eam. Immo vero
 maxime; sed inertia et mollitia animi alius alium
 expectantes cunctamini, videlicet dis immortalibus
 confisi, qui hanc rem publicam saepe in maximis
 29 periculis servavere. Non votis neque suppliciiis
 muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando
 agundo bene consulendo prospere omnia cedunt;
 ubi socordiae te atque ignaviae tradideris, nequi-
 30 quam deos implores: irati infestique sunt. Apud
 maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gal-
 lico filium suum, quod is contra imperium in hostem
 31 pugnaverit, necari iussit, atque ille egregius adu-
 lescens immoderatae fortitudinis morte poenas
 dedit: vos de crudelissimis parricidis quid sta-
 tuatis cunctamini? Videlicet cetera vita eorum
 32 huic scelere obstat. Verum pareite dignitati Len-
 tuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut
 33 hominibus unquam ullis peperit; ignoscite Cethegi
 adolescentiae, nisi iterum patriae bellum fecit.
 34 Nam quid ego de Gabinio Statilio Caepario loquar?
 quibus si quicquam unquam pensi fuisset, non ea
 35 consilia de re publica habuissent. Postremo, patres
 conscripti, si meherecule peccato locus esset, facile

paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba con-
 temnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina
 cum exercitu faucibus urget; alii intra moenia
 atque in sinu urbis sunt hostes; neque parari
 neque consuli quicquam potest occulte: quo magis
 properandum est.

Quare ego ita censeo, cum nefario consilio³⁶
 sceleratorum civium res publica in maxuma peri-
 cula venerit eique indicio T. Volturci et legatorum
 Allobrogum convicti confessisque sint eadem in-
 cendia aliaque se foeda atque crudelia facinora in
 civis patriamque paravisse, de confessis, sicuti de
 manifestis rerum capitalium, more maiorum suppli-
 cium sumundum?

Postquam Cato adsedit, consulares omnes³⁷
 itemque senatus magna pars sententiam eius lau-
 dant, virtutem animi ad caelum ferunt; alii alios
 increpantes timidos vocant, Cato clarus atque
 magnus habetur: senati decretum fit, sicuti ille
 censuerat.

Sed mihi multa legenti, multa audienti quae
 1 populus Romanus domi militiaeque mari atque terra
 praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere,
 quae res maxime tanta negotia sustinuisset. Scie-
 2 bam saepenumero parva manu cum magnis legio-
 nibus hostium contendisse; cognoveram parvis copiis
 bella gesta cum opulentis regibus, ad hoc saepe
 fortunae violentiam toleravisse, facundia Graecos,
 gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi
 3 multa agitanti constabat paucorum civium egre-
 giam virtutem cuncta patravisse eoque factum, uti

¹divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret.
²Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta
 est, rursus res publica magnitudine sua impera-
 torum atque magistratum vitia sustentabat, ac
 sicuti effeta parente multis tempestatibus haud
³sane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed
 memoria mea ingenti virtute, divorsis moribus
 fuere viri duo, M. Cato et C. Caesar. Quos quo-
 niam res obtulerat, silentio praeterire non fuit con-
 silium, quin utriusque naturam et mores, quantum
⁴ingenio possem, aperirem. Igitur eis genus aetas
 eloquentia prope aequalia fuere, magnitudo animi
⁵par, item gloria, sed alia alii. Caesar beneficiis
 ac munificentia magnus habebatur, integritate vitae
 Cato; ille mansuetudine et misericordia clarus
⁶factus, huic severitas dignitatem addiderat. Caesar
 dando sublevando ignoscendo, Cato nihil largiundo
 gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium
 erat, in altero malis perniciēs; illius facilitas, huius
⁷constantia laudabatur. Postremo Caesar in animum
 induxerat laborare vigilare; negotiis amicorum in-
 tentus sua negligere, nihil denegare, quod dono
 dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum,
 bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere
⁸posset. At Catoni studium modestiae decoris, sed
 maxime severitatis erat; non divitiis cum divite
 neque factione cum factioso, sed cum strenuo vir-
 tute, cum modesto pudore, cum innocente absti-
 nentia certabat; esse quam videri bonus malebat:
 ita, quo minus petebat gloriam, eo magis illum
 sequebatur.

Postquam, ut dixi, senatus in Catonis senten-⁵⁵
 tiam discessit, consul optimum factu ratus noctem
 quae instabat antecapere, ne quid eo spatio nova-
 retur, triumviros quae supplicium postulabat parare
 iubet; ipse praesidiis dispositis Lentulum in car-²
 cerem deducit; idem fit ceteris per praetores. Est³
 in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi
 paululum adscenderis ad laevam, circiter duodecim
 pedes humi depressus. Eum muniunt undique pa-⁴
 rietes atque insuper camera lapideis fornicibus
 iuncta, sed incultu tenebris odore foeda atque ter-
 ribilis eius facies est. In eum locum postquam⁵
 demissus est Lentulus, vindices rerum capitalium,
 quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita⁶
 ille patricius ex gente clarissima Corneliorum,
 qui consulare imperium Romae habuerat, dignum
 moribus factisque suis exitum vitae invenit. De
 Cethego Statilio Gabinio Caepario eodem modo
 supplicium sumptum est.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni⁵⁶
 copia, quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat,
 duas legiones instituit, cohortis pro numero mili-
 tum complet; deinde, ut quisque voluntarius aut²
 ex sociis in castra venerat, aequaliter distribuerat,
 ac brevi spatio legiones numero hominum exple-
 verat, cum initio non amplius duobus milibus ha-
 buisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta³
 erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quem-
 que casus armaverat, sparsos aut lanceas, alii praec-
 acutas sudis portabant. Sed postquam Antonius⁴
 cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter

facere, modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere, hostibus occasionem pugnandi non dare: sperabat propediem magnas copias sese habiturum, si Romae socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cuius generis initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existumans videri causam civium cum servis fugitivis commu-
 57 nicavisse. Sed postquam in castra nuntius pervenit Romae coniurationem patefactam, de Lentulo et Cethego ceterisque, quos supra memoravi, supplicium sumptum, plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium inlexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret in Galliam Transalpinam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat ex difficultate rerum eadem illa existumans, quae supra diximus, Catilinam agitare. Igitur ubi iter eius ex perfugis cognovit, castra propere movit ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus impeditos in fuga sequeretur. Sed Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res advorsas, neque fugae neque praesidi ullam spem, optimum factu ratus in tali re fortunam belli temptare statuit cum Antonio quam primum configere. Itaque con-
 6 cione advocata huiusce modi orationem habuit:

Compertum ego habeo, milites, verba virtu-
 58 tem non addere, neque ex ignavo strenuum neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura aut moribus inest, tanta in bello patere solet; quem neque gloria neque pericula excitant, nequiquam hortere: timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi, simul uti causam mei consili aperirem.

Scitis equidem, milites, socordia atque igna-
 4 via Lentuli quantam ipsi nobisque cladem attulerit, quoque modo, dum ex urbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero quo
 5 loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant; diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet; quocumque ire placet, ferro iter
 7 aperiendum est. | Quapropter vos moneo, uti fortis atque parato animo sitis et, cum proelium inibitis, memineritis vos divitias decus gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt, com-
 9 meatus abunde, municipia atque coloniae patebunt; si
 10 metu cesserimus, eadem illa advorsa fient; neque locus neque amicus quisquam teget quem
 11 arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet: nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus; illis supervacaneum est pro potentia paucorum pugnare. Quo
 12 audacius adgredimini, memores pristinae virtutis.

13 Licuit vobis cum summa turpitudine in exilio aetatem agere; potuistis nonnulli Romae amissis bonis
 14 alienas opes exspectare: quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decrevistis.
 15 Si haec relinquere voltis, audacia opus est: nemo
 16 nisi victor pace bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur,
 17 ab hostibus avorteris, ea vero dementia est. Semper in proelio eis maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur.)

18 Cum vos considero, milites, et cum facta vostra aestumo, magna me spes victoriae tenet.
 19 Animus aetas virtus vostra me hortantur, praeterea
 20 necessitudo, quae etiam timidus fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae loci. Quod si virtuti vestrae fortuna inviderit, cavete inulti animam amittatis neque capti potius sicuti pecora trucidemini, quam virorum more pugnantes cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

59 Haec ubi dixit, paululum commoratus signa canere iubet atque instructos ordines in locum aequum deducit. Dein remotis omnium equis, quo militibus exaequato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit.
 2 Nam uti planities erat inter sinistros montis et ab dextera rupem asperam, octo cohortis in fronte constituit, reliquarum signa in subsidio artius collocat.
 3 Ab eis centuriones omnis, lectos et evocatos, praeterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium

in dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte curare iubet; ipse cum libertis et colonis propter aquilam adsistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur.

At ex altera parte C. Antonius pedibus aeger, quod proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis veteranas, quas tumultus causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat; ipse equo circumiens unumquemque nominans appellat hortatur rogat, ut meminerint se contra latrones inermos pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis certare. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat: ea commemorando militum animos accendebat.

✓ Sed ubi omnibus rebus exploratis Petreius tuba signum dat, cohortis paulatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde a ferentariis proelium committi posset, maximo clamore infestis signis concurrunt: pila omittunt, gladiis res geritur. Veterani pristinae virtutis memores comminus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie vorari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere, omnia providere, multum ipse pugnare, saepe hostem ferire: strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi

tendere, cohortem praetoriam in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit; deinde utrimque ex lateribus ceteros adgreditur. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt. Catilina postquam fusas copias seque cum paucis relictum videt, memor generis atque pristinae suae dignitatis in confertissimos hostis incurrit ibique pugnans confoditur.

61 Sed confecto proelio tum vero cerneret, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae. Nam fere quem quisque vivus pugnando locum ceperat, cum amissa anima corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecerat, paulo divorsius, sed omnes tamen adversis vulneribus conciderant. Catilina vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans ferociamque animi, quam habuerat vivus, in voltu retinens. Postremo ex omni copia neque in proelio neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est: ita cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incrementam victoriam adeptus erat; nam strenuissimus quisque aut occiderat in proelio aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui e castris visundi aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera amicum alii, pars hospitem aut cognatum reperiebant; fuere item qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia maeror, luctus atque gaudia agitabantur.

INDEX NOMINUM.

- Aborigines 6, 1.
M. Aemilius Lepidus 18, 2.
L. Aemilius Paulus 31, 4.
 Aeneas 6, 1.
Allobroges 40, 1. 4. 41, 1. 44, 1. 3. 45, 1. 49, 1. 4. 50, 1. 52, 36.
Q. Annius 17, 3. 50, 4.
C. Antonius 21, 3. 24, 1. 26, 1. 4. 36, 3. 57, 4. 59, 4.
Apulia 27, 1. 30, 2. 3. 42, 1. 46, 3.
Arretinus (ager) 36, 1.
 Asia 2, 2. 11, 5.
Athenienses 2, 2. 8, 2. 3. 51, 28.
Aurelia Orestilla 15, 2. 35, 3. 6.
L. Aurelius Cotta 18, 5.
P. Autronius 17, 3. 18, 2. 47, 1. 48, 7.
Bestia v. **Calpurnius**.
Bruttius (ager) 42, 1.
Brutus v. **Junius**.
Q. Caecilius Metellus Celer 30, 5. 42, 3. 57, 2.
Q. Caecilius Metellus Creticus 30, 3.
Caeparius 46, 3. 4. 47, 1. 4. 52, 34. 55, 6.
Caesar v. **Julius**.
L. Calpurnius Bestia 17, 3. 43, 1.
C. Calpurnius Piso 49, 1. 2.
Cn. Calpurnius Piso 18, 4. 5. 19, 1. 3. 5. 21, 3.
Camers 27, 1.
Capito v. **Gabinus**.
Capitolium 18, 5. 47, 2.
Capua 30, 2. 5. 7.
Carthago 10, 1.
Carthaginienses 51, 6.
L. Cassius Longinus 17, 3. 44, 1. 2. 50, 4.
Catilina v. **Sergius**.
Cato v. **Porcius**.
Catulus v. **Lutatius**.
Celer v. **Caecilius**.
Cethegus v. **Cornelius**.
Cicero v. **Tullius**.
Cimbricum (bellum) 59, 3.
Cinna v. **Cornelius**.
Ti. Claudius Nero 50, 4.
Concordiae (aedes) 46, 5. 49, 4.
Cornelii 47, 2; gens **Corneliorum** 55, 6.
C. Cornelius Cethegus 17, 3. 32, 2. 43, 2. 3. 44, 1. 46, 3. 47, 4. 48, 4. 50, 2. 52, 33. 55, 6. 57, 1.

- L. Cornelius Cinna 47, 2.
 P. Cornelius Lentulus Spinther 47, 4.
 P. Cornelius Lentulus Sura 17, 3. 32, 2. 39, 6. 43, 1. 44, 1. 3. 46, 3. 5. 47, 2. 3. 4. 48, 4. 50, 1. 51, 7. 52, 17. 32. 55, 2. 5. 57, 1. 58, 4.
 L. Cornelius Sulla 5, 6. 11, 4. 5. 28, 4. 37, 9. 47, 2. 51, 32. 34; Sullanae coloniae 28, 4; Sullani milites 16, 4; Sullana victoria 21, 4. 37, 6.
 P. Cornelius Sulla 18, 2.
 P. Cornelius Sulla (Ser. filius) 17, 3.
 Ser. Cornelius Sulla (pater) 17, 3.
 Ser. Cornelius Sulla (Ser. filius) 17, 3. 47, 1.
 C. Cornelius (eques Rom.) 17, 4. 28, 1.
 Q. Cornificius 47, 4.
 Cotta v. Aurelius.
 Crassus v. Licinius.
 Creticus v. Caecilius.
 Crotoniensis 44, 3.
 Q. Curius 17, 3. 23, 1. 4. 26, 3. 28, 2.
 Cyrus 2, 2.
 Damasippus 51, 32. 34.
 Etruria 27, 1. 28, 4.
 Q. Fabius Sanga 41, 4. 5.
 Faesulae 24, 2. 27, 1. 30, 1. 3; Faesulanus (ager) 43, 1; Faesulanus 59, 3. 60, 6.
 Figulus v. Marcius.
 Flaccus v. Valerius.
 C. Flaminius 36, 1.
 Fulvia 23, 3. 4. 26, 3. 28, 2.
 M. Fulvius Nobilior 17, 4.
 Fulvius (senatoris filius) 39, 5.
 P. Furius 50, 4.
 P. Gabinus Capito 17, 4. 40, 6. 43, 2. 46, 3. 47, 1. 4. 52, 34. 55, 6.
 Galli 45, 3. 47, 2. 52, 24. 53, 3.
 Gallia 49, 2. 56, 4. 57, 3. 58, 4. 6; Gallia citerior atque ulterior 42, 1; citerior Gallia 42, 3; Gallia Transalpina 57, 1.
 Gallica (gens) 40, 1; bellum Gallicum 52, 30.
 Graeci 53, 3; litterae Graecae 25, 2.
 Graecia 2, 2. 51, 39.
 Hispani 19, 5; equites Hispani 19, 3.
 Hispania citerior 19, 4. 21, 3; Hispaniae 18, 5.
 Italia 24, 2. 52, 15.
 C. Julius 27, 1.
 C. Julius Caesar 47, 4. 49, 1. 2. 4. 50, 4. 5. 52, 1. 13. 53, 6. 54, 2. 3. 4.
 L. Julius Caesar 17, 1.
 D. Junius Brutus 40, 5.
 D. Junius Silarus 50, 4. 51, 16. 18.
 Lacedaemonii 2, 2. 51, 28.
 Laeca v. Porcius.
 Latinae (litterae) 25, 2.
 Lentulus v. Cornelius.

- Lepidus v. Aemilius.
 M. Licinius Crassus 17, 7. 19, 1. 38, 1. 47, 4. 48, 4. 5. 8. 9.
 C. Licinius Murena 42, 3.
 Longinus v. Cassius.
 Q. Lutatius Catulus 34, 3. 35, 1. 49, 1. 2.
 Macedonicum (bellum) 51, 5.
 A. Manlius Torquatus 52, 30.
 C. Manlius 24, 2. 27, 1. 4. 28, 4. 29, 1. 30, 1. 32, 3. 36, 1. 2. 56, 1. 59, 3. 60, 6; Manliana castra 32, 1.
 L. Manlius Torquatus 18, 5.
 C. Marcius Figulus 17, 1.
 Q. Marcius Rex 30, 3. 32, 3. 34, 1.
 C. Marius 59, 3.
 Massilia 34, 2.
 Mauretania 21, 3.
 Metellus v. Caecilius.
 Mithridaticum (bellum) 39, 1.
 Mulvius (pons) 45, 1.
 Murena v. Licinius.
 Nero v. Claudius.
 Nobilior v. Fulvius.
 Nucerninus v. Sittius.
 Orestilla v. Aurella.
 Paulus v. Aemilius.
 Perses (rex) 51, 5.
 M. Petreius 59, 4. 60, 1. 5.
 Picenus (ager) 27, 1. 30, 5. 42, 1. 57, 2.
 Piso v. Calpurnius.
 Pistoriensis (ager) 57, 1.
 Plautia (lex) 31, 4.
 Cn. Pompeius 16, 5. 17, 7. 19, 1. 2. 5. 38, 1. 39, 1.
 Q. Pompeius Rufus 30, 5.
 C. Pomptinus 45, 1. 4.
 Porcia (lex) 51, 22. 40.
 M. Porcius Cato 52, 1. 53, 1. 6. 54, 2. 3. 5. 55, 1.
 M. Porcius Laeca 17, 3. 27, 3.
 Punica (bella) 51, 6.
 Rex v. Marcius.
 Rhodii 51, 5.
 Roma Romani Romanus passim.
 Rufus v. Pompeius.
 L. Saenius 30, 1.
 Samnites 51, 38.
 Sanga v. Fabius.
 Sempronia 25, 1. 40, 5.
 Septimius 27, 1.
 L. Sergius Catilina passim.
 Sibyllini (libri) 47, 2.
 Silanus v. Junius.
 P. Sittius Nucerninus 21, 3.
 Spinther v. Cornelius Lentulus.
 L. Statilius 17, 4. 43, 2. 44, 1. 46, 3. 47, 4. 52, 34. 55, 6.
 Sulla Sullanus v. Cornelius.
 Sura v. Cornelius Lentulus.
 L. Tarquinius 48, 3. 5. 6. 8.
 Cn. Terentius 47, 4.
 Terracinensis 46, 3.
 Torquatus v. Manlius.
 Transpadanus 49, 2.
 Troiani 6, 1.
 Tullianum 55, 3.

- M. Tullius Cicero** 22, 3, 23, 5.
 24, 1, 26, 1, 27, 4, 28, 1, 2.
 29, 1, 31, 6, 7, 36, 3, 41, 5.
 43, 1, 2, 44, 1, 45, 1, 48, 1,
 6, 8, 9, 49, 1, 51, 35.
- Tullus v. Volcatius.**
Tusci 51, 38.
- L. Valerius Flaccus** 45, 1,
 46, 6.
- L. Vargunteius** 17, 3, 28, 1,
 47, 1.
- Vesta** 15, 1.
- P. Umbrenus** 40, 1, 2, 4, 50, 4.
- L. Volcatius Tullus** 18, 2.
- T. Volturcius** 44, 3, 4, 45, 3,
 4, 47, 1, 48, 4, 49, 4, 50, 1,
 52, 36.